

ОСОБЕНОСТИ НА СРЕДНОВЕКОВНАТА ФИЛОСОФСКА ТЕРМИНОЛОГИЧНА ЛЕКСИКА

АДРИАНА ХРИСТОВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. Л. АНДРЕЙЧИН“ ПРИ БАН
adriana_christova@yahoo.co.uk

LEXICOLOGICAL FEATURES OF MEDIEVAL PHILOSOPHICAL TERMINOLOGY

ADRIANA HRISTOVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
adriana_christova@yahoo.co.uk

The scientific work focuses on certain semantic features of medieval philosophical terms. A parallel is made with the main current term requirements.

Keywords: Medieval, philosophy, terminology, lexis

Основният източник за формиране на българската философска терминология е преводната богословска книжнина от периода IX–XIV в. Съчиненията на Константин-Кирил Философ, Климент Охридски, Константин Преславски, Йоан Екзарх, Йоан Дамаскин и др. имат огромно значение за развитието на философската мисъл. Чрез преводите от старогръцки език, както и чрез адаптациите и коментарите се утвърждава основният понятийно-категориален апарат на българската философска терминология. Средновековната философия се развива като логическа наука в границите на богословската догматика.

Философски елементи в старата българска литература се съдържат преди всичко в „Шестоднев“ от Йоан Екзарх, в някои части на Симеоновия сборник, в „Диалектика“ от Йоан Дамаскин и в корпуса със съчиненията на Пс. Дионисий Ареопагит (Христов/Hristov 2008: 332–373).

Старобългарските книжовници използват възможностите на домашната лексика и преосмислят обикновените думи, като влагат в тях понятийно философско съдържание. Теолого-философският език през Средновековието се използва както в църковната дейност, така и за опознаване и тълкуване на света.

Характерна особеност на средновековната философска терминологична лексика е присъствието на понятия от природознанието и обществознанието (*вид, движение, начало, огън, тяло, число*), политиката (*закон, положение*), богословието (*бог, вяра, душа, любов*), етиката (*благ, добродетел, сила*), които тогава още не са били отделни науки. Както отбелязва Т. Илиева, християнската религия е била в основата на възприемането на света. „Познавателната дейност съществува недиференцирано от религиозната традиция. През Средновековието природознанието и обществознанието, изкуството и политиката, юрисдикцията и философията не са били разграничени от религията и не са съществували като отделни форми на обществено съзнание (...) характерна особеност на терминологията през Средновековието е нейният синкретизъм, т.е. неразчленеността на научното знание вътре в нея“ (Илиева/Пиева 2013: 9).

Философската терминологична подсистема се намира в границите на книжовния език и се подчинява на неговите норми. По тази причина, а и поради неустановеността на философските термини през Средновековието за нея също са присъщи семантичните явления синонимия, полисемия, омонимия и антонимия.

Характерна за разглеждания период е омонимията поради това, че не се разграничават отделните значения на термините. Така с термина *образ* се предават значенията и на много други термини – напр. *вид, начин, форма*. Проявата на омонимия се изразява и в предаването на близки славянски еквиваленти на различни термини (напр. *творение* обозначава различни понятия – *ентелехия, действие*).

Н. Мечковская изследва терминологичната лексика през Средновековието. Тя установява, че за този период са характерни многозначността и синонимията. Терминологичните системи са попълнени от свободни обединения, тематични групи от думи термини. Терминологичната лексика се характеризира с недостатъчна терминологичност. Като термини присъстват заемките, чуждиците и думите от общонародния език, чието специализирано значение е плод на контекстуална употреба (Мечковская/Мечковскава 1975: 23).

Д. Иванова-Мирчева също изследва терминологичната лексика през Средновековието. Тя разглежда полисемията като начин за създаване на названия на нови понятия. Създават се лексикални неологизми, а също се разширява значението на стари думи чрез семантично заимстване, предимно от гръцки език. По този начин се създават научни термини – богословски, философски и др. Характерна черта на специалните наименования през Средновековието е многозначността (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1959: 45).

Могат да се дадат следните примери за полисемия при средновековните философски термини: *предмет* – ‘обект, субект, подлог, субстрат, мате-

рия’; *слово* – ‘понятие, логос, основание, учение’; *твар* – ‘творение, сътворено, обект’.

Следните средновековни философски термини са примери за синонимия: *акциденция* – *случайност*; *дефиниция* – *определение*; *диференция* – *различие*; *природа* – *естество*, *същност*.

За термините от този период е характерна и контекстуалната зависимост на тяхното значение. Тези значения възникват чрез разширяване на семантиката на съществуващите в езика думи. Полисемията се реализира в конкретния контекст, тъй като всяко ново значение е всъщност резултат от поставяне на думата в ново словесно обкръжение, където употребата ѝ постепенно се утвърждава (Георгиев, Русинов/Georgiev, Rusinov 1979: 80).

Според Т. Илиева като обозначения на специални богословски понятия се използват многозначни общоупотребими думи, чиято собствено терминологична семантика само контекстът позволява да бъде установена. Това е закономерен исторически етап от развитието на старобългарската терминологична система (Илиева/Иlieva 2013: 44).

В терминологичната лексика през Средновековието точност „се проявява единствено при наименованието на понятия, отразяващи иманентната действителност в качеството ѝ на умопостигаема реалност. При именуване на трансцендентното средновековният номинатор се стреми към относително точно изразяване на принципно непознаваемата Божия същност, което се явява в известна степен посредством метода мултипликация или многоименност на понятието“ (Илиева/Иlieva 2013: 44).

Средновековната терминологична лексика се характеризира с дублетност и вариантност. Дублетността се превръща в „закономерен етап от утвърждаването на названието на дадено понятие в историята на езика“ (Илиева/Иlieva 2013: 44).

Примери за вариантност и дублетност са следните средновековни философски термини: *движение* – *придвижване*; *единосъщие* – *единосъщност*; *лишение* – *лишеност*; *мерно* – *измеримо*; *тварно* – *творение*; *същина* – *същност*; *ширина* – *широта*.

Друга характерна черта на средновековната терминологичната лексика е нейната експресивност. Тя отразява душевното състояние на човека. Могат да се приведат следните примери: *свята сила*; *велика сила*, *пречудна велика сила*, *дивни чудеса*; *творец на ума*; *необикновено знание*; *несравнимо знание*; *неизречима премъдрост на твореца*. *бездушно*, *безкръвен*, *безплътен*, *безсловесно*, *безстрастен*, *безчувствен*, *благоволение*, *благодатен*, *блаженство*, *злонравие*, *мекота*, *неотразимо*, *прекрасно*, *топлота*, *чернота*. Ето и примери в контекст:

„Какво по-красиво, какво по-сладко за любящите Бога, които наистина жадуват за вечен живот, от това никога в мисълта си да не отстъпват от Бога и винаги да си спомнят за неговите *добри творения*.“ (Кочев/Кочев 1981: 39)

„О, *свята и пречудна и велика сила и дивни чудеса!*“ (Кочев/Kochev 1981: 53)

„След като умът [на човека] може да върши такива дела, нима *творецът на ума*, който е несравнимо по-бърз от всяко чувство, той ли няма най-бърза дейност или творчество, или непонятно естество, което никой не може да проумее!“ (Кочев/Kochev 1981: 77)

„Удивен и ужасен, във възхита възкликнах: как няма твоето *знание* да бъде *необикновено и несравнимо* по-високо от това, което е от тебе създадено и неизследваемо за човешката мисъл!“ (Кочев/Kochev 1981: 85)

„О, *неизречима премъдрост на твореца!*“ (Кочев/Kochev 1981: 106)

Във всяка терминологична подсистема понятията заемат определено място и се намират в определени йерархични отношения помежду си. В системата от понятия могат да бъдат отделени по-общите понятийни класове. За философските термини е характерно, че назовават абстрактни понятия и техните признаци (*небитие, неподобно, неравно, различие, творение*). Конкретни предмети и отношения са представени чрез термините в натурфилософията, етиката, естетиката (*образ, растение, тяло*).

Терминологичните единици, които се включват в общите понятийни класове, се подразделят на терминологични групи, чрез които по-пълно се разкриват връзките между различни предмети, процеси и свойства в съответната научна област.

Чрез термините се означават общи родови и свързаните с тях видови понятия. Като модел за формиране на понятията в средновековното знание се приема принципът на тринарното градуално деление. Класификационното единство на понятията при това деление се базира на общ диференциален признак, който се усилва или отслабва при отделните членове. Тринарното градуално членение се определя като общ мирогледен принцип, основен философски и естетически закон през Средновековието. (Колесов/Kolesov 1982: 171).

Заедно с тринарното градуално деление се използва и принципът на бинарното еквиполентно членение, наследено от античните философски системи. (Илиева/Ilieva 2013: 46). Като примери могат да се дадат следните философски термини: *битие – небитие, познаваемо – непознаваемо, словесен – безсловесен, смъртен – безсмъртен, чувствено – безчувствено*.

Термините нямат собствена граматична система. Те се подчиняват на морфологичната и синтактичната система на книжовния език. Във всяка терминологична подсистема се забелязват граматични особености предимно при категориите род и число.

При някои от термините се предпочита само формата за единствено число (съществителното *Бог*, употребено в единствено число, означава ‘единият истинен Бог’; *слово* в съчетанието *слово божие* се употребява само в ед. ч. и назовава ‘Второто лице на Пресветата Троица’), а при други – само за множествено число (множествената форма на *бог* е със значение

‘идол’; множественната форма на ‘*слово* е със значение ‘дума’) (Илиева/Илиева 2013: 52). В някои случаи се използва формата за среден род (*единно, истинно, неподобно, неравно*).

За да могат да функционират правилно в съответните терминологични подсистеми, към термините се предявяват някои основни изисквания: едноточност – на един термин да отговаря едно понятие; краткост; точност – да изразяват понятия с точно определено съдържание; системност – всеки термин да бъде поставен в определено отношение спрямо другите термини в съответната терминологична подсистема; словообразователност – от основата на един термин да се образува друг термин; стилистична неутралност – да не бъдат носители на експресия; граматична правилност – да следват граматичните норми на книжовния език. За разлика от съвременните изисквания към термините средновековните философски термини се характеризират със синкретизъм, контекстуална зависимост на термините, относителна точност, експресивност, синонимия, омонимия, полисемия, дублетност, вариантност.

Средновековният пласт лексика има голямо значение за формирането на съвременната философска терминология.

Част от средновековните философски термини, преведени от старогръцки език, се ползват в същия смисъл и днес – *битие, вид, време, вяра, мъдрост, мяра, род, качество, количество, свойство* и др. Някои от философските термини се детерминологизират и се използват като думи от общонародния език – *глас, душа, живот, радост, сила, ум* и др.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999: *Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й. Пенчев. Съвременен български език*, София. [Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1999: *Boyadzhiev, T., I. Kutsarov, Y. Penchev. Savremenен български език*, Sofia.]

Буров, Бонджолова, Пехливанова 1995: *Буров, Ст., В. Бонджолова, М. Илиева, П. Пехливанова. Съвременен тълковен речник на българския език*. В. Търново. [Burov, Bondzholova, Pehlivanova 1995: *Burov, St., V. Bondzholova, M. Ilieva, P. Pehlivanova. Savremenен talkoven rechnik na българскиya ezik*. V. Tarnovo.]

Георгиев, Русинов 1979: *Георгиев, С., Р. Русинов. Учебник по лексикология на българския език*. София. [Georgiev, Rusinov 1979: *Georgiev, S., R. Rusinov. Uchebник po leksikologiya na българскиya ezik*. Sofia.]

Даниленко 1977: *Даниленко, В. П. Русская терминология*. Москва. [Danilenko 1977: *Danilenko, V. P. Russkaia terminologiya*. Moskva.]

Илиева 2013: *Илиева, Т. Терминологичната лексика в Йоан-Екзарховия превод на „De fide orthodoxa“*, София. [Ilieva 2013: *Ilieva, T. Terminologichnata leksika v Yoan-Ekzarhoviya prevod na „De fide orthodoxa“*. Sofia.]

Колесов 1982: *Колесов, В.* Семиотические основы терминологизации в древнеболгарском литературном языке (по переводам Иоанна Екзарха Болгарского) – В: Първи международен конгрес по българистика. София, 1981. Доклади. Симпозиум кирилметодиевистика и старобългаристика. София, 1982, 150–175. [Kolesov 1982: *Kolesov, V.* Semioticheskie osnovy terminologizatsii v drevnebolgarskom literaturnom iazyke (po perevodom Ioanna Ekzarkha Bolgarskogo) – In: Parvi mezhdunaroden kongres po balgaristika. Sofia, 1981. Dokladi. Simpozium kirilometodievistika i starobalgaristika. Sofia, 1982, 150–175.]

Кочев 1981: *Кочев, Н. Цв.* Шестоднев, Й. Екзарх. Превод от старобългарски, послеслов и коментар Н. Цв. Кочев. – В: Българско философско наследство. Под общата редакция на проф. М. Бъчваров, София, Наука и изкуство. [Kochev 1981: *Kochev N. Tsv.* Shestodnev, Y. Ekzarh. Prevod ot starobalgarski, posleslov i komentar N. Tsv. Kochev. – In: Balgarsko filosofsko nasledstvo. Pod obshtata redaktsiya na prof. M. Bachvarov, Sofia, Nauka i izkustvo.]

Мечковская 1975: *Мечковская, Н. Б.* Принципы исторического изучения терминологии. – В: Методы изучения лексики. Минск, 200–214. [Mechkovskaia 1975: *Mechkovskaya, N. B.* Printsipy istoricheskogo izucheniia terminologii. – In: Metody izucheniia leksiki. Minsk, 200–214.]

Милев, Николов, Братков 1978: *Милев, Ал., Б. Николов, Й. Братков.* Речник на чуждите думи в българския език. София. [Milev, Nikolov, Bratkov 1978: *Milev, Al., B. Nikolov, Y. Bratkov.* Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskia ezik. Sofia.]

Мирчева 1959: *Иванова-Мирчева, Д.* Преносно значение на думата и преносимост на значението. – В: Известия на Института за български език, VI, 3–37. [Mircheva 1959: *Ivanova-Mircheva, D.* Prenosno znachenie na dumata i prenosimost na znachenieto. – In: Izvestia na Instituta za balgarski ezik, VI, 3–37.]

Попова 2012: *Попова, М.* Теория на терминологията. Велико Търново. [Popova 2012: *Popova, M.* Teoriya na terminologiyata. Veliko Tarnovo.]

Христов 2008: *Христов, И.* Сравнително изследване на превода на Аристотеловите философски термини на латински и в славянската традиция. – В: АРХИВ за средновековна философия и култура, Св. XIV, София, „Изток–Запад“, с. 335–376. [Hristov 2008: *Hristov, I.* Sravnitelno izsledvane na prevoda na Aristotelovite filosofski termini na latinski i v slavyanskata traditsiya. – In: ARHIV za srednovekovna filozofiya i kultura, Sv. XIV, Sofia, „Iztok–Zapad“, 335–376.]

Христова, Христов 2013: *Христова, А., И. Христов.* Структурна характеристика на философските термини в превода на Ареопагитския корпус от Исая Серски. – В: Съвременни предизвикателства пред науката, София, СУБ. [Hristova, Hristov 2013: *Hristova, A., I. Hristov.* Strukturna harakteristika na filozofskite termini v prevoda na Areopagitskiya korpus ot Isay Serski. – In: Savremenni predizvikatelstva pred naukata. Sofia, SUB.]

Christova, Christov 2013: *Christova, A., I. Christov*. Lexical Morphology and Syntactic Formation of Philosophical Terms in the Translation of the Corpus Areopagiticum by the Starets Isaija. – In: *Das Corpus des Dionysios Areiopagites in der slavischen Übersetzung von Starec Isaija (14. Jahrhundert)*. Unter der Leitung von H. Goltz und G. M. Prochorov hrsg. von S. Fahl, J. Harney, D. Fahl (= *Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes, LV*), Bd. 5: Untersuchungen, Freiburg i. Br., 536–566.

✉ *Адриана Христова*

Секция по терминология и терминография

Институт за български език, БАН

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Adriana Christova*

Department of Terminology and Terminography

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria